

ГОЛУБЧИК**Ганна Данилієна,**

кандидат історичних наук, доцент,
докторант
кафедри права та
європейської інтеграції
Дніпропетровського
регіонального
інституту державного
управління Національної
академії державного
управління при
Президентіві України,
м. Дніпропетровськ.

Анотація: у статті розкрито роль історичного знання у сучасному суспільстві, розкрито поняття суспільної пам'яті і процесів комеморації в контексті державного управління. Проаналізовано існуючі комеморативні практики в сучасній Україні, запропоновано їх аналітичну структуру. Також вивчено напрями оновлення змісту і форми комеморативних практик.

Ключові слова:

державне управління,
комеморативні
практики, суспільна
пам'ять.

УДК 35+32.01

Ганна ГОЛУБЧИК

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ СУСПІЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: КОММЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Низка актуальних суспільних процесів, гострих і латентних, надають дослідженню процесів комеморації в Україні високої наукової і практичної значущості. По-перше, йдеться про побудову й втілення життєздатної моделі національної ідентичності, а також про пошук й обґрунтування українцями свого місця у світовому співтоваристві в економічному, геополітичному й цивілізаційно-культурному вимірах. Звернення у цих пошуках саме до суспільної пам'яті, а не до історії як науки, зумовлено тим, що «у порівнянні з історією, що у всі часи знаходилась у можновладних руках ... пам'ять має новий престиж демократичності» [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова розробка проблем суспільної/колективної пам'яті налічує кілька десятиліть, й була започаткована філософами (П. Рікер), психологами (К. Юнг, Т. Адорно, Е. Фромм), соціологами (С. Дюркгейм, М. Гальбвас, П. Коннертон), істориками (П. Нора, Я. Асман, Е. Гобсбаум). Поле міждисциплінарних досліджень суспільної пам'яті отримало назву memory-studies, в суспільно-політичній царині багатьох країн пройшли хвилі «меморіальних війн», а межа ХХ – ХХІ ст. названа «меморіальним бумом». Різним аспектам суспільної пам'яті останнім часом присвячено багато публікацій вітчизняних науковців [6; 8; 9; 11; 15], втім, наголос поки що, робиться на теоретичних аспектах концепту «суспільна пам'ять», його політичній вазі та тлумаченні окремих сюжетів і подій минулого. Робляться перші спроби проаналізувати здобутки й недоліки державної історичної політики незалежної України [8]. Палітри комеморативних практик як втіленню суспільної пам'яті, питанням державного управління в цій галузі, присвячено значно менше уваги, натомість заходи у сфері пам'яті критикують за надмірну заполітизованість й розрив між суспільними настроями і державною політикою у цій сфері [15, 286].

Визначення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим і присвячено статтю. За тривалості національно-ідентифікаційного процесу в Україні, загальним місцем у наукових дослідженнях соціально-гуманітарного циклу й у публічній риторичі, залишається визнання необхідності переосмислення минулого; продовжується конкуренція його моделей (меморіальні і інтелектуальні війни). Це і є гучним запитом на перегляд/конструювання суспільної пам'яті, в якому можна розрізнити окремі проблемні (болісні, травматичні) для сучасного українського суспільства питання. Це, зокрема, оцінка подій і осіб радянської доби (нешодавнє минуле, яке є живим у пам'яті кількох поколінь нинішніх громадян України), а також питання оцінки чи переоцінки цілої низки політичних і культурних подій історичної доби; побудова загальнонаціонального пантеону героїв; визначення спільних для всієї нації місць пам'яті; створення героїчного/переможного національного міфу на противагу віктимізації минулого. Наголосимо: йдеться не так про історичні факти і їх тлумачення історією як фундаментальною наукою, як про образ минулого у масовій свідомості і джерела його формування. Втім, не лише ці процеси актуалізують дослідження комеморації

і комеморативних практик. Адже коли ми говоримо про суспільну пам'ять взагалі й про пам'ять окремих спільнот або ж груп, то маємо на увазі і соціальну злагоду у суспільстві як стратифікованій системі, його гармонійне існування і визначений вектор розвитку.

Нарешті, ми не лише приєднуємося до думки П. Нора про вплив на суспільну/колективну пам'ять стрімких процесів глобалізації і медіатизації [12] (а це цілком справедливо і для України), а й додаємо такі характерні ознаки самосвідомості й буття сучасного індивіда як суспільна атомізація, індивідуалізація, наслідком чого можуть бути погіршення соціалізації, брак суспільної солідарності, соціально-політична, регіональна, соціально-культурна, етнокультурна та етноконфесійна поляризація суспільства й міжпоколінський розрив. Відтак, суспільна комеморація може стати однією з відповідей на ці загрози, маючи на меті суспільну злагоду.

Численні теоретичні дослідження на проблемному полі *memory-studies* поки що не демонструють практичних розробок щодо практик комеморації й державного управління формуванням суспільної пам'яті в Україні. Визначенню завдань, змісту, структури публічних комеморативних практик в сучасній Україні є *метою даної статті*.

Виклад основного матеріалу. Від Геродота і Цицерона й до Першої світової війни, а деколи – і далі, масова та наукова свідомість сприймала минуле у першу чергу як збірку дидактичних прикладів і настанов [21]. У цьому сенсі минуле ототожнювалось з наукою історією, що його фіксує, інтерпретує й зрештою, постачає суспільству як певний посібник життя разом з нормами, цінностями, тощо. Драматичні події ХХ ст. сприяли перегляду такого тлумачення історичного знання й поставили під сумнів телеологічний підхід до розуміння минулого. Як одна з альтернатив офіційній історії у відповідь на запити суспільств постає концепт «суспільна пам'ять». Характерні для стану суспільної свідомості сучасних українців риси знаходимо в характеристиці «меморіального буму» за П. Нора: відбувається і «всесвітня деколонізація, завдяки якій до історичної свідомості й відвоювання/ конструювання власної пам'яті прокидаються спільноти, що дрімали в етнологічному сні колоніального гніту» й деколонізація, «притаманна країнам, що вийшли з-під гніту тоталітарних режимів ХХ сторіччя, чи то комунізм, фашизм або просто диктатура: ідеологічна деколонізація, що сприяла зверненню звільнених народів до своєї давньої, традиційної пам'яті, що її відбирав, руйнував або викривлював на свою користь відповідний режим» [12].

Комеморація – термін, уведений до наукового обігу французькими дослідниками колективної пам'яті, у першу чергу – П. Нора [12 - 14]. Через ритуали комеморації відбувається актуалізація суспільної пам'яті; це процес репрезентації подій минулого, який слугує для висловлення солідарності певної групи [14]. У вузькому сенсі, комеморація – це увічнення пам'яті про події/податі (спорудження пам'яток, музеїв, визначення знаменних дат, свята, масові заходи, виготовлення й розміщення наочних носіїв інформації, випуск ювілейних монет, поштових марок тощо)¹.

У широкому – все, що пов'язує людину і суспільство з минулим – це можуть бути і артефакти, і тексти, і ідеї [17] і, навіть, певні психологічні стани і процеси суспільства («травми минулого», «болісне» або ж «героїчне» минуле тощо).

Попри відносну новизну терміна, публічні комеморативні практики не є суспільною і управлінською новацією. Настанова на меморіальність, прагнення увічнити явища дійсності є невід'ємною рисою будь-якого суспільства [2; 19], але особлива актуалізація комеморативних практик пов'язана із зміною механізмів комунікації, розвитком ЗМІ, коли «на зміну маніфестаціям й святковим ходам приходять телевізійні шоу, що формують певний образ минулого у глобальної аудиторії» [2].

¹ Комеморацію визначають також ще вужче, лише як «пам'ять про померлих», називаючи всю сферу суспільної свідомості й суспільні практики, пов'язані з минулим, мнемонікою (мистецтвом пам'яті) [9]. Такий підхід, на наш погляд, вимагав би розгляду й процесів у суспільній свідомості, пов'язаних з забуванням [6; 10].

Очевидне й те, що комеморація, – її різні аспекти, – є інструментом державного управління. У цьому сенсі вказуємо й на культурно-історичну спадщину як складову частину об'єктивних засад державного управління, «життєву опору» сьогодення за визначенням Г. Атаманчука [3, с. 91; див. також 7].

Отже, комеморативні практики не є новелою суспільно-політичного буття, ба більше – часто ми стаємо свідками відтворення відомого досвіду, успадкованого від попередньої доби. Для аналізу відповідності цих практик потребам суспільства і сучасної держави, необхідно в першу чергу визначити їх структуру. Відтак, постає необхідність виділення рівнів (наприклад, груповий – локальний – національний – глобальний), форм (урочисті заходи і ювілеї, історична освіта, культурно-мистецькі акції, місця пам'яті тощо), змісту, етичних і естетичних засад здійснення заходів суспільної комеморації.

Щодо змісту національних комеморативних практик, відзначаємо його поступове переосмислення і оновлення. Фахівці констатують наявність гострих або латентних меморіальних війн на полі суспільної свідомості українців, що тривають від початку 1990-х рр. довкола проблем «близького минулого» (Голодомор, ОУН-УПА, Велика Вітчизняна/Друга світова війна), довкола пам'ятників, пам'ятних дат, державних нагород, топоніміки тощо [9].

Попри значну динаміку на полі суспільної пам'яті, певні висновки про засади й напрями комеморативних заходів, наприклад, щодо процесу створення пантеону національних героїв, можна робити з результатів соціологічних опитувань і медіа-рейтингів національних героїв [1; 18]. Серед джерел інформації, а по суті – інструментів формування суспільної пам'яті, за даними УЦСД «Софія», наприклад, щодо Великої Вітчизняної війни, абсолютним лідером (майже 75 %) виявились художні фільми, далі йдуть телевізійні та радіопередачі та спілкування з родичами, що пам'ятають про військові роки. Навчальний процес, відвідування музеїв і меморіалів, спеціальна література посідають останні шаблі у цьому рейтингу джерел інформації. Таким чином, радянське кіно досі залишається пріоритетним джерелом інформації для сучасних українців про події 1941-1945 рр. [1].

Важливою складовою в структурі суспільної пам'яті є «місця пам'яті». Термін «місце пам'яті» охоплює діапазон від матеріального об'єкта до об'єкта абстрактного й інтелектуально сконструйованого. Місцем пам'яті може бути конкретне географічне місце, пов'язане з певною подією, а також пам'ятник, музей, архів, символ, художній твір, певна інституція, історична подія чи персона. Попри значну емоційну компоненту, місця пам'яті – не так стихійний витвір суспільної свідомості, як результат свідомого відбору серед епох, подій, дат, персоналій минулого нації. Необхідність ретельного відбору місць пам'яті зумовлена проблемою їх трактування, одна з умов такого відбору – «коли їх вивчення дозволяє висловити щось іще, крім того що може зробити класична історія». Сам автор концепту «місць пам'яті»² радить створювати їх «шляхом вивчення символічної системи та конструювання моделі репрезентацій» [13, 242]; на його думку, «треба починати від місць, у чіткому сенсі слова, яким суспільство... свідомо передає на збереження свої спогади або визначає їх за необхідну частку своєї самобутності: топографічні місця – як-от архіви, бібліотеки або музеї; монументальні місця – як кладовища або архітектурні споруди; символічні місця – як комеморації, паломництва, відзначення дат...; функціональні місця – як підручники...» [13, 191].

Прикладом оновлення змісту комеморативних практик і пошуку місць пам'яті є польсько-український проект «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943» – довготерміновий громадсько-освітній захід, «спрямований як до польської, так і до

² Для суспільної пам'яті французів П. Нора запропонував місця пам'яті «триколон», «14 липня», «Пантеон», «Ейфелева вежа», «Жанна д'Арк», «солдат Шовен». Досягненням історика є побудова інтелектуальних конструктів, які пов'язали всі історичні епохи, на противагу історичній політиці де Голля, що робила наголос лише на героїчних сюжетах Другої світової війни. Суспільній свідомості французів «повернули» безперервність історії.

української сторін, але в ширшому контексті і з перспективою на майбутнє, і до інших країн, в яких ще до кінця не вирішені міжнаціональні конфлікти. Учасниками цього проекту є молодь, яка відкриває для себе не легку спільну польсько-українську історію та прагне віднайти примирення з історією через пошук ставлень шляхетних та порядних людей, зокрема, серед українців, які рятували поляків під час трагічних подій в 1943-1945 рр. на Волині, в Галичині та поляків, які допомагали українцям під час братовбивчих війн» [16]. Згідно цього проекту, «група студентів з Польщі та України буде спільно досліджувати цю тему та збирати свідчення усної історії перш за все серед мешканців Волинської області. Зібрана документація (аудіо, відеоматеріали, фотографії) стане загальнодоступною на сайті та в публікаціях» [16]. Відзначено, що проект «дає можливість зрозуміти людську поведінку в умовах війни та зла, показуючи особливі постаті тих осіб, які рятували життя інших людей незалежно від їх релігійної приналежності, походження чи національності. Показ героїчних постатей українців, які рятували поляків, стане основою для будівництва мостів між майбутніми поколіннями», важливим названо і «пошук прикладів співчуття поляків, які рятували українців під час братовбивчих війн» [16]. Засновники проекту планують передати методiku роботи зі свідками «іншим як вартій уваги приклад праці в прагненні побудувати двосторонній діалог, зокрема там, де має місце складне минуле». Подібні до цього заходи і проекти відбуваються між Україною і Росією, Україною і Німеччиною тощо.

Окрім класичних комеморативних практик (відзначення державних свят, пам'ятних дат, ювілеїв), з'являються нові як за формою (наприклад, інтерактивні медіа-проекти, реконструкції історичних подій), так і за ініціатором (приватні, громадські та інші публічні комеморативні ініціативи; локальні, національні та міжнародні проекти, що сприяють примиренню колишніх «ворогів» [див., напр. 4; 5;16]).

В Україні постають новітні методи комеморації й формування суспільної пам'яті, такі як збирання і оприлюднення тематичних спогадів, реконструкція знакових історичних подій за участі громадян. З'явився документальний театр (вербатім), який специфічними методами впливає на глядача, транслюючи ті чи інші ідеї [20]. На наш погляд, наведені приклади комеморативних заходів цілком відповідають вимозі демонополізації і демократизації простору пам'яті як глобальної ознаки сучасності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасному українському суспільстві існує потреба у перегляді й оновленні палітри комеморативних практик. Встановлено, що апробуються новітні форми і методи суспільної комеморації. Визначено, що ретельно сконструйована суспільна пам'ять може стати відповіддю на стан суспільної свідомості, який частково характеризується пересторогами проти фальсифікації і «переписування» історії, розчаруванням і стомленістю від зміни історичних парадигм на пам'яті одного-двох поколінь сучасників, ностальгічним оберненням в минуле.

Література:

1. Аналітична доповідь: культурна політика України: національна модель у європейському контексті [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України – Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/876/
2. Аникин Д. А. Пространство социальной памяти : автореф. дисс... канд. филос. наук : спец.: 09.00.11 / Аникин Даниил Александрович; Саратов. гос. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. – защита 15.02.08. – Саратов, 20 с.
3. Атаманчук Г. Теория государственного управления [курс лекций] / Г. В. Атаманчук – М. : Омега-Л, 2006. – 584 с.
4. Бессмертный полк: Днепропетровск [Электронный ресурс] / Гражданская инициатива «Бессмертный полк» – Режим доступа : nashpolk.dp.ua/index.php
5. О нас [Электронный ресурс] / Всеукраинская общественная организация «Народная память» – Режим доступа : narodnaiapamiat.wordpress.com

6. Грицак Я. Українців об'єднає пам'ять про спільних жертв, а не героїв [Електронний ресурс] / Я. Грицак // Вголос – Режим доступу : www.vgolos.com.ua/articles/yaroslav_grytsak_ukraintiv_oblsquoiednaie_pamlsquoayat_pro_spilnyh_zhertv_a_ne_geroiv_107000.html.

7. Державна політика щодо збереження історичної пам'яті в Україні : [зб. док. і мат.] / упоряд.: Бородін Є. І., Прокопенко Л. Л., Пшеничний Ю. В. – Д. : Монолит, 2011. – 479 с.

8. Зерній Ю. Державна політика пам'яті в Україні: становлення та сучасний стан [Електронний ресурс] / Ю. Зерній / Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України – Режим доступу : www.old.niss.gov.ua/book/StrPryor/8/7.pdf

9. Колесник І. Історична пам'ять : аналітична модель / І. Колесник // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. – Вип. 4. – К. : НВЦ Пріоритети, 2012. – С. 19 – 29.

10. Костина Е. Н. Память и забвение: диалектика феноменов (социально-философский анализ) : автореф. дисс... канд. филос. наук : спец.: 09.00.11 / Костина Екатерина Николаевна; Казанск. (Приволжск.) федеральный ун-т. – защита 21.11.13. – Казань, 26 с.

11. Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії : [Моногр.] / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – 328 с.

12. Нора П. Всемирное торжество памяти [Электронный ресурс] / Пьер Нора // Журнальный зал – Режим доступа : magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html

13. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять : [Моногр.] / П'єр Нора. – К. : Кліо, 2014. – 272 с.

14. Нора П. Франция-Память : [Моногр.] / П. Нора, М. Озуф та ін. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 1999. – 328 с.

15. Портнов А. Історії для домашнього вжитку: есеї про польсько-російсько-український тиркутник пам'яті : [Текст] / А. Портнов. – К. : Критика, 2013. – 344 с.

16. Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943 [Електронний ресурс] / Опис проекту – Режим доступу : pk.org.pl/panogamakultur/node/2446

17. Практики виртуальної комеморації в бібліотечно-інформаційній сфері [Електронний ресурс] / Державна наукова педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського – Режим доступу : www.dnpb.gov.ua/datas/upload/files/770359404.pdf?PHPSESSID=e871809b97d53b3afcf84eec384a24c9 – Загл с екрана.

18. Проект «Великі українці» [Електронний ресурс] / Вікіпедія – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/ВЕЛИКІ_УКРАЇНЦІ

19. Святославский А. В. Среда обитания как среда памяти: к истории отечественной мемориальной культуры : автореф. дисс... доктора наук: спец. : 24.00.01 / Святославский Алексей Владимирович; МПГУ. – защита 19.03.12. – Москва, 53 с.

20. О центре [Электронный ресурс] / Центр им. Вс. Мейерхольда (г. Херсон). Современный и актуальный украинский театр – Режим доступа : www.teatr.kherson.ua/about/

21. Яковенко Н. М. Вступ до історії : [Моногр.] / Н. М. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 368 с.